

Анімаційна шевченкіана

Лариса Брюховецька

Режисери анімаційного кіно, хоч і не часто, та все-таки зверталися до творчості Тараса Шевченка. Маємо три фільми останніх десятиліть: «Тополя», «Причинна» і «Кобзар 2015: За байраком байрак».

Серед них найгучніша – «Причинна», що здобула низку нагород на українських кінофестивалях, побувала на 32-х міжнародних, хоча там нагород не здобула. Судячи з трейлера, іноземна аудиторія могла не сприйняти надмір динамічних прийомів.

За хронологією найпершою була «Тополя» (1996, «Українафільм»). Національно виразна стрічка цілком відповідає першотвору – романтичній баладі раннього Тараса Шевченка. Зображально елегантна, вона свідчить про обізнаність її авторів – сценаристки Наталі Гузєєвої, режисерки Валентини Костилюєвої й художників Оксани Карпус та Дмитра Чурилова – з українським образотворчим мистецтвом XIX століття, що трансформувалося в сучасну стилістику. За характером співзвучна з українською анімацією, що мала власне обличчя. Її класичну гармонію доповнив композитор Олег Ківа.

Час, коли створювалася ця 10-хвилинна лялькова анімація, був уже несприятливим, кіновиробництво в Україні фактично перестало фінансуватися, і державна студія «Українафільм» трималася з останніх сил, можливо, завдяки мізерним кошторисам стрічок та силі інерції творчого піднесення кінця 1980-х–поч. 1990-х. Ентузіастками виступали переважно жінки. «Тополя» – це лялькова анімація, що зберігає зміст і дух Шевченкового твору, розкриває подану в романтичному ключі тему кохання. Сила його виражена у вірності дівчини коханому. Вона в полоні спогадів-відень, відкидає сватання заможного козака, відмовляється від вигідного шлюбу, не слухає матері, що бажає добра своїй дитині, і йде до ворожки вивідати хоч щось про милого. Та дає їй чарівне зілля, яке треба випити тричі, і «коли втретє вип'єш, не питай, що буде». В постаті й рухах дівчини – готовність прийняти невідоме, яким би воно не було. Вступні епізоди вирішені у світлих тонах, ніжна постаць милує зір, і це зображення навіть контрастує з наростанням тривоги у пісні, що звучить за кадром (співає Н. Гура). У цю лаконічну сюжетну лінію делікатними флешбеками вклинюються спогади дівчини про коханого. Пісенний супровід посилює її переживання. І навпаки, епізод у ворожки – це непроглядна темрява, де ледь вгадуються обличчя і руки дівчини та невиразний силует бабусі.

У стрічці немає й натяку на символічність. Це екзистенціальна драма стислої форми, чого вимагає сам характер цього виду кіно, тісно пов'язаного з образотворчим мистецтвом. У ній окреслені індивідуальні персонажі – дівчини, її матері, знахарки (чоловічий персонаж постає у спогадах героїні).

Кадр з анімаційного фільму «Тополя». Режисерка Валентина Костилюєва. «Українафільм», 1996.

В цій вишуканій роботі імпонує атмосфера загадковості й містичності, передана завдяки віртуозному володінню технікою, втілені мистецькі традиції авторського кіно. Серед екранізацій творів Тараса Шевченка, що фігурують у цьому огляді, вона є найбільш адекватною оригіналу.

Анімаційна шестихвилинна стрічка «Кобзар 2015» Богдана Шевченка знята 2016 року на кіностудії «Українафільм» спільно зі студією «Барабан» (продюсер – Максим Прасолов, композитор – Антон Байбаков, аніматор Дмитро Луценко, текст читає Олег Стальчук). Презентована була 9 березня 2017-го. Створена за мотивами поезії Тараса Шевченка «За байраком байрак» з циклу «В казематі». Цю поезію актор в кінці читає за кадром, а все дійство готувало глядача до її сприйняття. Аби глядачам було зрозуміло, про що йдеться (стрічка без слів), автори запропонували анотацію. «В останній третині XVIII ст. гетьман Петро Дорошенко уклав союз з турками, маючи намір з їх допомогою захопити Річ Посполиту. На знак вдячності туркам люди гетьмана гнали цілі села своїх же одноплемінників і продавали їх у рабство до Кафи. У цей же час лідер Січі Іван Сірко, дізнавшись про це, наказав знайти і покарати зрадників свого народу. Курінні козаки наздогнали три сотні работорговців біля одного хутора, де вони були порубані на частини, позбавлені натільних хрестів і викинуті в річку, щоб земля українська не прийняла зрадників».

В анотації дивують історичні «знання» її укладачів. По-перше, як це могло бути в останній третині XVIII ст., якщо Петро Дорошенко став гетьманом 1665 року? По-друге, в Петра Дорошенка не було намірів захопити Річ Посполиту¹.

¹ Насправді після підписання між Московією та Річчю Посполитою Андрусівського перемир'я 1667 року, умови якого абсолютно нехтували державними інтересами України, Петро Дорошенко вирішив укласти військовий союз із Кримським ханством і перейти під політичний протекторат Османської імперії.

Головною містичною темою твору є мертві козаки, котрих не прийняла земля через їхні гріхи. Візуальне вирішення стрічки – це чистий експресіонізм, що викликає чіткі асоціації з напрямом у німецькій графіці й німецькому кіно 1920-х років. Те саме опертя на твори романтиків середини XIX століття, ті самі неймовірні пристрасні, що формують атмосферу напруги й безвиході, та сама деформація реальності й містичні сюжети. Хіба що в Тараса Шевченка є опертя на конкретний історичний факт. Утім, продюсер стрічки Максим Прасолов візуальну ідею пов'язує з фільмами жахів, бо впевнений, що сучасній людині треба подавати Шевченка по-новому, «в стилі зомбі-горора». На його думку, якщо працювати з Шевченком як з кріпаком, то це буде сльозлива шароварщина. А якщо як зі Стівеном Кінгом, як з автором горорів, то буде зовсім інше ставлення. Залишається тільки подивуватися, як після такої установки у графічному візуальному вирішенні фільму режисер і художник зуміли все-таки зберегти національний стиль, а не дати форму стандартно-глобалізованого продукту.

Над мультфільмом працювали цілий рік. Завдання не було простим технічно: робили більше 400 малюнків у складному стилі українського бароко. «У нас не було технічних кадрів, це все зроблено рукою нашого художника Олексія Чебикіна. Анімовані всі сцени з його малюнків. Кожну фігуру різали на частини – від 20 до 140 – і ці частини анімували», – пояснив режисер Богдан Шевченко.

За словами Олексія Чебикіна, «Обрано вірш "За байраком байрак", оскільки саме він найбільш інформативний за зображеннями, композицією, історією. Окрім цього, події, які описано в цьому вірші, дуже актуальні й зараз». Творці також заявили, що хочуть модернізувати українську міфологію, культурну спадщину й планують створити повноцінний серіал на основі «Кобзаря»². Планувалося 12 серій. Невідомо, що завадило, але, на жаль, наміри не були здійснені. Можна припустити, що продюсеру не вдалося адаптувати Тараса Григоровича в дусі Стівена Кінга.

Дебютний анімаційний фільм Андрія Щербака «Причинна» (композиторка Тетяна Шамшетдінова, продюсери Геннадій Кофман, Ольга Бесхмельницька, кінокомпанія «Магіка-фільм», 2017) створений за мотивами однойменної балади Тараса Шевченка і, як підкреслювалося в рекламній інформації про нього, тісно переплітається із сучасними подіями на Донбасі.

Автор сценарію, художник і режисер Андрій Щербак стверджує: «"Причинна" – дуже емоційний фільм. Я хочу наблизити глядача до почуттів головних героїв. Сам я переживав подібне, коли почалася війна на Донбасі. Куди б я не пішов – емоційний вакуум і інформація, яку можна було трактувати як завгодно». З іншого боку, він коментував: фільм не про війну, він про глибокі переживання, близькі кожній людині. «У нашому фільмі немає ворога. Шевченко

Кадр з фільму «Причинна». Режисер Андрій Щербак. Кінокомпанія «Магіка-фільм», 2017.

ніде не говорив, на війну пішов козак чи завербувався за контрактом, із французами він воює чи з росіянами. Хоча, зізнаюся, багато хто радив мені спекулювати на цій темі». Фільм виконано у техніці живопису. Режисер пояснював, що живопис – це єдиний документ, який ми маємо про події 200-річної давнини. Саме за живописом, не за світлинами, ми знаємо, який вигляд мали люди того часу, яке в них було вбрання, чим вони жили, як вони бачили природу. Історія, виконана в стилістиці живопису, буде переконливою і матиме вигляд документа. А решта технік буде підкреслювати мультиплікаційність³.

Перший Шевченків «Кобзар» побачив світ 26 квітня 1840 року, й на честь цієї події 2017 року відбулися безкоштовні онлайн-покази фільму «Причинна».

На відміну від двох попередніх фільмів, авторці цих рядків не вдалося знайти в мережі стрічку, лише трейлер – кінокомпанія «Магіка-фільм» захистила його від несанкціонованого перегляду⁴. У 2018 році картина отримала Гран-прі фестивалю «Відкрита ніч» та «Золоту Дзигу» за найкращий анімаційний фільм, у 2019 році – Премію ім. Лесі Українки за літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва.

Кожен з трьох фільмів виявив творчу індивідуальність постановника і художників, які з ним працювали, водночас підтвердивши безмежний діапазон творчості великого поета.

30 листопада 2022 року стало відомо, що «Причинну» показали у Лісабоні в рамках благодійного проєкту «Shortcutz Lisboa» і кошти, зібрані на події, найближчим часом направлять на допомогу ЗСУ, на підтримку збору «Гривня на перемогу».

Тим часом маємо сенсаційне повідомлення: 20 студентів другого курсу анімаційної режисури КНУТКіТ ім. І. Карпенка-Карого, художньою керівницею якого є Олена Касавіна, свою короткометражну анімаційну стрічку «Садок вишневий» на вірші Тараса Шевченка, над якою працювали з лютого по червень 2022 року, подали для участі у відбірковому на «Оскар» 47-му МКФ у Клівленді.

² Поезія відомого Кобзаря стала мультфільмом. 17.05.2017. <https://www.5.ua/ukrayina/poeziia-vidomoho-kobzaria-stala-multfilmom-144974.html>

Фільм можна переглянути: <https://kino-teatr.ua/uk/film/kobzar-2015-51792.phtml>

³ <https://filmclub.magikafilm.com.ua/film/prichinna#prichinna>

⁴ Натомість в інтернеті є таке: Стрічка «Причинна» доступна абсолютно безкоштовно з будь-якої точки планети на новій сінематеці кінокомпанії «Магіка-фільм». Щоправда, подивитися стрічку запропонували впродовж 5 днів у вересні 2022 року.